

ESTETIKA V (ŽIVOTĚ A) DÍLE KONRADA LORENZE ANEB KDYŽ JDE O DOBRÝ VKUS...

Karel Stibral
Marco Stella

Ad Pinc, Z. (2004): Pár poznámek nebiologa k recenzím Stanislava Komárka. *Lidé města*, vol. 14, no. 2: s. 197–201

Summary:

ESTHETICS IN (LIFE AND) WORKS OF KONRAD LORENZ...

We would like to state at the outset that this article is not only a reaction to Zdeňek Pinc's article, dated 2004, but also a contribution to further discussions. That is the reason it is composed of two parts – the first one is, as the section's title suggests, reaction to Zdeňek Pinc's contribution to the Lorenz topic, the second and longer part is our attempt to scrutinize this issue from somewhat different point of view. In his article Few comments by a non-biologist on Stanislav Komárek's reviews, Pinc expresses, totally justifiably, astonishment and partly also dismay about certain facts regarding involvement of Konrad Lorenz in theory and practice of racial measures instituted by the Third Reich. It might possibly seem that this is a singular and unprecedented problem (Nobel price laureate and at the same time Parteigenosse Nr. 6170554?). However, recent years indicate that the issue of use and misuse of biology, anthropology and other scientific disciplines in the name of Nazism is much more extensive, more complex and sometimes also more atrocious than we have, up to now, anticipated or hoped for. This is collaborated by the volume of recent or less recent publications. In this country, it is not customary to study this issue and Zdeněk Pinc totally justifiably and at the right time has urged "to turn attention of researchers in this direction" – west of our borders, the interest in this topic is slowly diminishing and moreover archives and libraries in the former Eastern Block countries contain many surprises still awaiting their disclosure.

Rádi bychom předem předeslali, že tento článek je nejen reakcí na článek Zdeňka Pince z roku 2004, ale také příspěvkem k další diskusi. Proto se skládá ze dvou částí – první je, jak již název oddílu napovídá, reakcí na příspěvek Zdeňka Pince na lorenzovské téma, část druhá, delší, je pak naším pokusem podívat se na celý problém z poněkud odlišného úhlu. Pinc ve svém článku *Pár poznámek nebiologa k recenzím Stanislava Komárka*¹, zcela oprávněně vyjadřuje podiv a z části i zděšení nad jistými skutečnostmi ohledně angažmá Konrada Lorenze² v teorii i praxi rasových opatření Třetí říše. Mohlo by se snad zdát, že se jedná o problém ojedinělý a zcela neslýchaný (nositel Nobelovy ceny a zároveň „*Parteigenosse Nr. 6170554*“?), v posledních letech se však ukazuje, že celá problematika využití a zneužití biologie, antropologie a dalších vědních disciplín v rámci nacismu je mnohem obsáhlejší, složitější a místy také obludnější, než jsme se doposud domnívali či než bychom si přáli, o čemž svědčí množství více či méně recentních publikací³. U nás není zvykem se touto problematikou

¹ *Lidé města*, vol. 14, no. 2: s. 197-201

² Konrad Lorenz (1903-1989), zakladatel etologie, se narodil v roce 1903 ve Vídni a vyrůstal v blízkém Altenbergu. Vystudoval nejprve medicínu a později zoologii na univerzitě ve Vídni, v roce 1937 se habilitoval v oborech anatomie a zoopsychologie, o rok později též vstoupil do NSDAP. Během druhé světové války působil „na Kantově stolci“ na univerzitě v Královci jako profesor pro srovnávací psychologii, nakonec se ale též účastnil války na východní frontě jako lékař-psychiatri. V roce 1944 byl zajat Rudou armádou a vězněn až do roku 1948. Po válce publikoval řadu prací, z nichž mnoho vyšlo i v češtině (viz pozn. 4), založil také „Výzkumnou stanici pro srovnávací výzkum chování Altenberg“. Poté odchází do Německa, kde se stává vedoucím výzkumného pracoviště pro fyziologii chování společnosti M. Plancka (1951–1957). Největšího celosvětového věhlasu dosáhl mezi léty 1961 až 1973, kdy působil jako ředitel Institutu Maxe Plancka pro fyziologii chování v Seewiesenu (Německo). V tomto období byl jeho věhlas umocněn i populárními knihami na sociálně-kritická témata, jako *Takzvané zlo a Osm smrtelných hříchů*. Lorenz v této době vychoval celou generaci výzkumníků chování a zasloužil se o uznání etologie jako vědy. Jeho vědecká kariéra vyvrcholila v roce 1973 získáním Nobelovy ceny za fyziologii a medicínu. Téhož roku odchází domů do Altenbergu do důchodu, avšak nikoliv do ústraní. Stává se vůdčí osobností rakouského hnutí Zelených a aktivně se zasazuje o změnu životního stylu celé společnosti. Již za svého života se stal žijící legendou rakouského veřejného života, akademie věd dokonce zakládá samostatný „Institut Konrada Lorenze“ (*Konrad-Lorenz-Institut*), který má v současné době tři samostatná pracoviště. Umírá v roce 1989 ve svých 86 letech.

³ Např. Deichmann, U. (1995): *Biologen unter Hitler*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt; Klopfer, P.H. (1999): *Politics and People in Ethology: Personal Reflections on the Study of Animal Behavior*. Lewisburg: Bucknell University Press; London; Annas, G. J., Grodin, M.A. (1992). *The Nazi Doctors and the Nuremberg Code: Human Rights in Human Experimentation*. Oxford Univ. Press, New York; Arluke, A., Sax, B. (1995): *The Nazi Treatment of Animals and People*. In: *Reinventing Biology: Respect for Life and the Creation of Knowledge*, ed. Linda Birke and Ruth Hubbard, s. 228-260. Bloomington: Indiana Univ. Press; Baumer-Schleinkofer, A. (1995): *Nazi Biologie und Schulen*, Lang Verlag, Frankfurt am Main; Kaiser, J., Nowak, K., Schwartz, M. (1992): „Eugenik, Sterilisation, „Euthanasie“: Politische Biologie in Deutschland, 1895-1945: Eine Dokumentation, Buchverlag Union. Berlin; Kaupen-Haas, H., Saller, C. (1999): *Wissenschaftlicher Rassismus: Analysen Einer Kontinuität in den Human – und Naturwissenschaften*. Campus, Frankfurt am Main a mnohé další.

zabývat a Zdeněk Pinc zcela oprávněně a v pravou chvíli nabádal k „obrácení badatelské pozornosti tímto směrem“ – na západ od našich hranic zájem o tuto problematiku již pomalu opadá a navíc archívy a knihovny zemí bývalého východního bloku skrývají nejedno překvapení, které jen čeká na své objevení.

Zpět však k Lorenzovi a jeho „hnědým skvrnám“ – v postojích k této problematice je více než kde jinde patrný poměrně zásadní rozdíl mezi badateli zaměřenými spíše humanitně (jako je např. Boria Sax⁴ či Theodora Kalikowa⁵, americká historička a filosofka, která jako jedna z prvních upozornila na jisté „nesrovnalosti“ v Lorenzových spisech) a přírodovědci, kteří mají až na jisté výjimky⁶ tendence své kolegy omlouvat či jsou jim tyto problémy lhostejné s odůvodněním, že jim jde přece o vědu a dávno překonané koncepty (např. Lorenzův „psychohydraulický“ model chování) je nezajímají. Na příkladech komentářů k Lorenzově nacistické minulosti je patrné, jak nezanedbatelná část výpadů jedněch na území druhých končí často jistou trapností. Když se Boria Sax pohoršuje nad Lorenzovým tvrzením že „chování organismů je cílené ve smyslu zachování druhu“⁷ a poněkud zlostně tvrdí že „přiložený vzorec vystihoval aspirace pouze jedné skupiny živočichů, a sice nacistické strany“⁸, poněkud mu uniká, že biologický koncept skupinové či druhové selekce nevymyslel Lorenz a že byl v té době široce uznáván nejen v Německu, ale i v dalších národních biologických školách. V tomto případě se nejedná ani tak o ideologizaci Lorenzových spisů (která je konkrétně v tomto případě velmi sporná), jako spíše o základní Saxovu neznalost dějin biologie. Stejně tak, tvrdí-li Zdeněk Veselovský⁹, Lorenzův žák a nestor české etologie, že svým článkem *Nochmals: Der Entwicklungsgedanke im Unterricht* v časopisu *Der Bio-*

⁴ Sax, B. (2003): *Zvířata ve Třetí říši*. Dokořán, Praha

⁵ Např. Kalikow, T. J. (1978): Konrad Lorenz's „Brown past“: A reply to Alec Nisbett. *Journal of the history of Behavioral Science* vol. 14: s. 173–179 ; Kalikow, T. J. (1983): Konrad Lorenz's Ethological Theory, 1938–1943. *Journal of the History of Biology*. vol. 16, no. 1: s. 39–73; Kalikow, T.J. (1976): Konrad Lorenz's ethological theory, 1939–1943: „Explanations“ of human thinking, feeling and behaviour. *Philosophy of the Social Sciences* vol 6: s. 15–34. ; Kalikow, T. J. (1975): History of Konrad Lorenz' ethological theory, 1927–1939: The role of meta-theory, theory, anomaly and new discoveries in a scientific „evolution“. *Studies in the History and Philosophy of Science* vol 6: s. 331–341.

⁶ Klopfer, P. H. (1999): *Politics and People in Ethology: Personal Reflections on the Study of Animal Behavior*. Lewisburg: *Bucknell University Press*; London: Associated University Presses; Zippelius, H.-M. (1992): *Die „vermessene“ Theorie: Eine kritische Auseinandersetzung mit der Instinkttheorie von Konrad Lorenz und verhaltenskundlicher Forschungspraxis*. Vieweg, Frankfurt

⁷ Lorenz, K. (1937): *Biologische Fragestellung in der Tierpsychologie*. *Zeitschrift für Tierpsychologie*, vol.1: s. 24–25

⁸ Sax, B (2003): *Zvířata ve Třetí říši*. *Dokořán*, Praha: s. 146

⁹ Veselovský, Z. (2004): *Kdo byl Konrad Lorenz*. *Vesmír*, no. 2: s. 77

*loge*¹⁰ Lorenz pouze propagoval výuku evoluční teorie na základních školách, snad ani netuší, že tento časopis byl orgánem NSLB (Svazu nacionálně-socialistických učitelů), že od roku 1939, tedy i o rok později kdy článek vyšel, vycházel pod záštitou SS-*Ahnenerbe* a že Lorenzovo jméno tu stojí (tedy alespoň ve jmenném rejstříku) vedle jmen osob, jež mají velmi blízko k teorii i praxi nejhorších zločinů nacismu – o těžkém prorežimním nádechu jak celého časopisu, tak samotného článku samozřejmě může být jen stěží pochyb.

Vztah dobového kontextu (politiky a státní ideologie) a vědy (biologie či antropologie) je právě v případě Třetí říše palčivým problémem snad právě proto, že při hlubším nahlédnutí do problematiky zjistíme, že ono proklamované sblížování biologie a antropologie s ideologií národního socialismu (Lorenz samozřejmě je v tomto ohledu jen jedním z mnoha) není jen prostým „znásilněním pravé objektivní vědy“. Za samotným nacismem a např. jeho rasovými opatřeními stojí značná část biologie a i přední ideologové jako byli Rosenberg, Günther či sám Hitler byli silně ovlivněni dobovou biologickou a antropologickou tradicí, která má samozřejmě vliv i dnes. Nelze např. jednoduše říci, zda nacismus zneužil lékařskou genetiku, či zda lékařská genetika využila dobu k provedení svého programu péče o dědičné zdraví ve zcela absurdním měřítku. Svádět veškeré poklesky dobové biologie a antropologie na to, že tyto „pseudovědy“ sloužily pouze legitimizaci režimu je stejně nešťastné jako být skálopevně přesvědčen o jejich vědecké přesnosti a objektivitě. Možná budou mnozí považovat následující větu za „kacířskou“, ale přesto by měla zaznít – z hlediska tehdejších standardů nedělala velká část vědců, jejichž jména bývají dnes spojována s NS režimem, žádnou „pseudovědu“, spíše cosi krajně bezbožného. To, co dnes považujeme za bizarní a nelidské „pseudovědecké“ názory a opatření, např. německou rasovou hygienu či rasovou nauku obecně, bylo své doby celosvětově rozšířenou a uznávanou doktrínou, jejíž doboví odpůrci nejčastěji neargumentovali její „pseudovědeckostí“, jako spíše potenciální společenskou nebezpečností. Vyvracení rasové doktríny na poli biologie a antropologie je jevem z převažující části poválečným a vzhledem k tomu, že se jej účastnili i její tehdejší nejhorlivější a nejpřesvědčenější zastánci, kteří se často sami aktivně zasloužili o její začlenění do státní praxe Třetí říše, můžeme mluvit spíše o jakési oktrojované módě (zcela pochopitelné), která se zdá být i jedním z kořenů dnešní tzv. „politické korektnosti“. Pokud je však tento princip zpětně uplatňován při výkladu dějin biologických a antropologických teorií, pokud je pro

¹⁰ Lorenz, K. (1940): Nochmals: der Entwicklungsgedanke im Unterricht. *Der Biologe*, vol. 9, no. 1–2: 24–36

uchování jejich tzv. objektivitu taktně zamlčen kontext jejich vzniku, jsou tím nejen hluboce ochuzeny dějiny vědy, ale i výše nastíněný výzkum vzájemného působení zmíněných disciplín a politiky a veřejného života vůbec se stává nemožným, a to samozřejmě neplatí jen pro vědu Třetí říše. Hovořit o „čisté“ objektivitě a nezávislosti vědeckého poznání je podobně nešťastné jako snahy o jeho úplnou kontextualizaci a dekonstrukci. To dvojnásob platí pro dějiny klasické etologie a dobovém a personálním kontextu, ve kterém tato entita vznikala.

Naneštěstí jsou to totiž právě ty „nejhnědější“ Lorenzovy práce¹¹, které spoluvytvářejí základy etologie jako vědní disciplíny, což celou situaci až k nesnesení komplikuje. Přitom poznatky klasické etologie i její následnice etologie moderní jsou obecně přijímány v rámci medicíny, psychiatrie, farmaceutického výzkumu, psychologie, pedagogiky atd. – tedy v disciplínách aplikovaných. Poznatky etologie Lorenzovské éry zde tedy měly více než dost příležitostí být popřeny a vyvráceny. V některých případech se tak samozřejmě stalo, v jiných nikoliv. Jaké plody ponесou současné pokusy etologů o proniknutí do oblastí politiky (jdoucí jasně v Lorenzových stopách, např. Eibl-Eibesfeldtovy a Salterovy publikace z posledních let)¹², zatím těžko odhadovat, je však skutečností, že v některých německých spolkových zemích i v Rakousku získávají na skutečné politické váze.

Snaha oddělit tzv. „ideologickou“ a „skutečně vědeckou“ část Lorenzova díla je takřka mravenčí prací, při čtení jeho textů se dokonce nemůžeme zbavit dojmu, že hranice mezi těmito kategoriemi je stanovena spíše arbitrárně (neznamená to však, že není nutno se o toto rozdělení snažit, jinak by to bylo v zásadě stejné jako kdyby chirurg řekl, že jelikož není možné dosáhnout úplné sterility prostředí, lze s čistým svědomím operovat např. v septiku). Jak poznamenává ve svém článku Zdeněk Pinc¹³, není poznání bez kontextu, nějaké „poznání o sobě“, a pro vznik etologie jako vědní disciplíny byla 30. a 40. léta v německém prostředí ideálním substrátem k „vylíhnutí“. Je skutečností, že od

¹¹ Lorenz, K. (1940): Durch Domestikation verursachte Störungen arteigenen Verhaltens. Zeitschrift für angewandte Psychologie und Charakterkunde vol. 59, no. 1–2: 2–81; Lorenz, K. (1943): Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung. Zeitschrift für Tierpsychologie vol. 5, no. 2: 235–409; Lorenz, K. (1943): Psychologie und Stammesgeschichte. Die Evolution der Organismen., Ed. Heberer, G., Verlag Gustav Fischer, Jena.

¹² Salter, F., Eibl-Eibesfeldt, I. (ed.) (1997): Ideology, Warfare, and Indoctrinability. Berghahn, Oxford; Salter, F. (2002): Estaminating Ethnic genetic Interests: Is It Adaptive to resist Replacement Migration? *Population and Environment*, vol. 24, no. 2: s. 111–140 a další.

¹³ Pinc, Z. (2004): Pár poznámek nebiologa k recenzím Stanislava Komárka. *Lidé města*, vol. 14, no. 2: s. 201

dob lorenzovsko-tinbergenovských se na poli věd o chování událo jen poměrně málo skutečně revolučních změn (takovou zásadní změnou by bylo např. popření dědičného charakteru chování či popření jeho relativní předvídatelnosti) – pracovníci v tomto vědním odvětví již často ani nereflektují, jak často operují s myšlenkami, které tak či onak již dříve vyslovil Lorenz – a přece je nikdo z inklinace k nacismu v naprosté většině neobviňuje.

Lorenzovi žáci z řad přírodovědců i humanitních vzdělavců se dokonce pokusili o kritickou reflexi „mistrova“ díla¹⁴ (podle hesla „vědci je největší počta prokazována kritikou jeho díla“), výsledek je však očekávatelný – přírodovědci nejsou s to zaujmout postoj k Lorenzovým etickým delecím („ale vždyť on do té partaje musel vstoupit, jinak by...“), představitelé sociálních a humanitních nauk zase často jeví jen malé pochopení pro metodiku a teoretické koncepty etologie a na každé stránce Lorenzových spisů už už vidí „jasné narážky“ na konečné řešení židovské otázky. Dalším faktorem, který při zkoumání Lorenzova díla hraje nezanedbatelnou roli je to, že mu je často mylně přisuzováno autorství konceptů, které ve skutečnosti pouze přejal a jen lehce pozměněné používal dále – zdá se dokonce, že Lorenzova svého druhu genialita netkvěla v myšlenkové původnosti jako spíše v nevidané schopnosti syntetizovat myšlenky jiných – ukázkovým příkladem je v tomto ohledu např. teorie autodomesitikace (viz níže).

Ještě několik drobných poznámek k článku Zdeňka Pince: s tím, že by „Lorenz byl nacistou zcela jiného typu než Heidegger“, nelze zcela souhlasit, neboť průkazku, odznáček, partajní číslo a v neposlední řadě vysoký univerzitní post dostali oba a nejsme si jisti, zda Lorenzovo angažmá není jen více „na očích“. U obou pánů např. poněkud překvapuje jejich jak předválečná, tak i poválečná přichylnost k dílu i osobě Eugena Fischera, otci „biologické báze“ říšských antisemitistických i jiných diskriminačních opatření – společné oslavy, výměna vánočních dárků...¹⁵ V případech zmíněných Lorenzových výzkumů v polské Poznani na „rasových míšencích“ je však třeba dodat, že není jasné, zda si tento post u pražského univerzitního profesora pro sociální psychologii Rudolpha Hippia vybral sám, či zda sem byl přidělen – dokumentace z tohoto období Lorenzova života je poměrně skromná, faktem však je, že Lorenz je ve výstupu

¹⁴ Kotrschal, K., Müller, G. B., Winkler, H., (ed.) (2001): *Konrad Lorenz und seine verhaltensbiologischen Konzepte aus heutiger Sicht*. Filander Verlag, Fürth

¹⁵ Steiner, A. (2000): Der Fall Martin Heidegger: *Philosoph und Nazi*. zdroj: <http://www.wsws.org/de/2000/apr2000/hei1-a28.shtml>; Faith-Weiss, S. (2005): osobní sdělení, viz také <http://people.clarkson.edu/~sheilafw/kwpics.htm>

těchto výzkumů, knize *Volkstum, Gesinnung und Charakter*¹⁶ uveden jako spolupracovník hned na druhém místě (celého výzkumu se účastnilo na dvacet osob včetně pomocného personálu). Lorenz, který se mj. zabýval i vlivem hybridizace na vrozená schémata (u vrubozobých ptáků), mohl tento výzkum na lidech chápat jako potvrzení svých teorií o neblahém vlivu křížení vzdálených skupin (ras či druhů) organismů. O tom však lze pouze spekulovat.

Nicméně to, že Lorenz mj. sloužil jako řadový voják, sanitář v polním lazaretu a učitel jízdy na motorce svědčí o tom, že jeho hodnota pro fungování ideologického aparátu Třetí říše nebyla kdovíjaká, ani jeho kontakty, byť sahaly až do struktur SS, jej nemohly od vojenské služby v rámci *Wehrmachtu*, navíc na východní frontě, oprostít. Chceme jen zdůraznit, že členství v NSDAP ještě neznamená přímou účast na masovém vyvražďování, a to ani v případě Lorenze či Heideggera. Naopak nezanedbatelné množství lékařů, biologů a antropologů, jejichž účast na nacistických zvěrstvech byla mnohem průměrnější, po válce dál pokračovalo ve své činnosti (byť v jiné, mírnější podobě, např. lidský genetik Hans Nachtshheim, který za války experimentoval na epilepticích a jiné osoby zavíral do přetlakových komor, se po válce přeorientoval na domácí zvířata, což mu nezabránilo vyprodukovat celou řadu eugenických spisů).¹⁷ I když se Lorenz několikrát za své zaujetí nacionálně-socialistickou myšlenkou omluvil (není tedy pravdou, že by zarytě mlčel, byť příznání a omluva přišly až pod jistým tlakem), a to veřejně před televizními kamerami i na stránkách novin¹⁸, např. o jeho účasti na rasových výzkumech během války nikdo (kromě jeho nejbližších rodinných příslušníků) až donedávna nevěděl, dokonce tuto svou životní etapu aktivně. Na stranu druhou např. Ze vzpomínek Paula Leyhausena¹⁹, Lorenzova žáka z Královecké university a významného německého etologa vyplývá, že byl již počátkem 40. let ze svého prvopočátečního nadšení značně vystřízlivělý a začal podléhat deziluzi. Při takto rozporuplných indiciích a spíše útržkovitým charakteru známých informací si netroufáme vyřknout jakýkoliv konečný ortel.

Z porovnání Lorenzových prací zabývajících se člověkem z let 1939–1943 a jeho poválečných sociálně-kritických děl, ke kterému vyzýval Zdeněk Pinc vy-

¹⁶ Hippus, R. (1943): *Volkstum, Gesinnung und Charakter*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart-Prag

¹⁷ Např. Nachtshheim, Hans (1966): *Kampf gegen den Erbkrankheiten*. Decker Nachf., Schmiden b. Stuttgart; Nachtshheim, Hans (1952). *Für und wider die Sterilisierung aus eugenischer Indikation*, G. Thieme Verlag, Stuttgart.

¹⁸ Der Spiegel 45/1988, S. 263; Arbeiter-Zeitung z 1. listopadu 1973; New York Times z 15. prosince 1973; Wiener Zeitung z 8. prosince 1973 a další.

¹⁹ Leyhausen, P. (2001): *Der Königsberger Jahr*. In: Kotrschal, K. (2001): *Konrad Lorenz und seine verhaltensbiologischen Konzepte aus heutiger Sicht*. Filander Verlag, Fürth: s. 93–102.

chází najevo, že se prakticky neliší (slova jako „rasa“ či „méněcenný“ byla v poválečných spisech spíše – i když ne vždy – zaměněna za řekněme „etnikum“ a „trvale poškozený“). Studujeme-li také Lorenzovy předválečné spisy a následně nahlédneme do jeho děl poválečných, obzvláště těch sociálně-kritických, zjistíme, že v těch prvních je již prakticky všechno obsaženo a že ty druhé jsou pouze řídkým „odvarem“. Z tohoto stereotypu se vymyká jen Lorenzova nejznámější kniha *Takzvané zlo*. Co je však příznačné a snad i přízračné (a i v tomto uhodil Zdeněk Pinc „hřebíček na hlavičku“) je to, že do té doby, dokud světem neproběhla zpráva o Lorenzově „hnědé minulosti“, prakticky nikomu bytostně nezajímavému jeho výroky jako ten následující nevadily ani nepobuřovaly, spíše naopak: „Není to tak daleko, kdy se kyvadlo nalézalo právě na opačné straně, tam kde stojí Eichmann, Osvětím, euthanasie (...). Budme si dobře vědomi toho, že na obou stranách od teoretického středního bodu, ve kterém by se kyvadlo nalézalo, kdyby bylo v klidu, leží skutečné hodnoty.“²⁰ Až ve chvíli, kdy se Lorenz ocitl v podezření, začali si mnozí z Lorenzových čtenářů všimnout, že některé z myšlenek, které tak obdivovali, jsou ve své podstatě až protonacistické.

Podívejme se však na problém z jiné strany – odhlédněme na chvíli od Lorenzovy nacistické minulosti (alespoň se o to na chvíli pokusme), která během posledních let, zdá se, poněkud zastínila jeho vědecký i veřejný odkaz a zaměříme se na jeden z důležitých, byť polozapomenutých aspektů Lorenzova díla, o kterém se však domníváme, že hraje poměrně důležitou roli, který však nejenže úzce souvisí s jeho příklonem k nacistickým náladám, ale (snad poněkud paradoxně) i s jeho výjimečnou pozicí na poli vědy a také politicko-veřejného života, zejména Rakouska během posledních desetiletí Lorenzova života – totiž jeho vztahu k **vnímání krásy a ošklivosti** a dalších fenoménů s tím souvisejících. Toto téma je neobyčejně zajímavé nejen v souvislosti s jeho „hnědou“ minulostí, ale také s jeho „zelenými“ aktivitami v 70. a 80. letech 20. století. Ačkoliv Lorenz nikdy na téma estetiky přírody nepublikoval samostatnou práci, z jeho četných populárně-vědeckých i odborných prací lze jeho postoj k této problematice alespoň rámcově rekonstruovat. V Lorenzových teoretických konceptech nacházíme překvapivě velké množství odkazů na klasické autory a v poněkud maskované formě také odkazy na nálady 30. a 40. let minulého století. V kontextu tohoto období byl Lorenz myslitelem zcela nevybočujícím, ale snad právě tím, že na rozdíl od množství svých kolegů své názory nezměnil, vzbudil několik desetiletí po válce takové množství ohlasů, a to jak negativních, tak pozitivních. Prosakování nacistické ideologie do Lorenzových děl a do

²⁰ Lorenz, K. (1990): *Osm smrtelných hříchů*. Praha: s. 49.

značné části německé vědy 30. a 40. let mělo totiž za následek, že po válce byly spolu s koncepty zcela ideologizovanými a opovrženými (týkající se vesměs „biologické a kulturní nadřazenosti germánské rasy“) poněkud zbrkle odhozeny i koncepty jiné, které měly v německém myšlení místo již dlouho před tím, než zaválá svastika, a které by snad mohly být ne-li přímo přínosné, tak alespoň zajímavé. Neznamená to však, že bychom měli ztratit jistou citlivost na nálady, které Lorenzovým dílem prosakují – jak píše Stanislav Komárek, „je krajně zajímavé sledovat kultivovanou a rozumnou formu nálad, názorů a mínění, které ve svých extrémnějších podobách vedly až k nacionálnímu socialismu“.²¹ Necháváme již na čtenáři, aby sám posoudil, které to jsou. Lorenze lze takto brát alespoň jako příklad toho, „jak se myslelo“ v předválečném a válečném Německu. Na jeho myšlenkovém systému je zajímavá nejen jeho anachroničnost, ale také to, že snad právě kvůli ní se stal snad nejpopulárnějším biologem od dob Darwinových.

Konrad Lorenz a estetické jevy

Málokterý z významnějších biologů od dob Darwinových se zabýval estetickými jevy tak často jako právě Konrad Lorenz. V jistém ohledu lze tvrdit, že právě estetické cítění, či lépe, jistá estetika, hrají zcela zásadní roli pro značnou část Lorenzova myšlenkového systému, a to nejen pro jeho sociálně-kritické práce, ale také pro samotnou etologii ve smyslu vědy o chování organismů. Tuto souvislost bychom se tedy v druhé části článku alespoň rámcově pokusili načrtnout.

Pro Lorenze hrály estetické hodnoty v přírodě i v umění významnou roli i osobně. Patřil ještě k té části přírodovědců, kteří na rozdíl od většiny současných spatřovali v objektech svého výzkumu i jiné než měřitelné hodnoty a krásu na předním místě. Krása živé přírody by měla být podle něj dokonce jedním z hlavních motivů studia biologie a estetické cítění jednou z jeho hlavních podmínek (zejm. při studiu etologie).²² Přestože celý život zkoumal přírodu „exaktními“ metodami přírodních věd, nepovažoval jejich výsledky za finální nebo jedinou možnou výpověď o světě: „Harmonie vlastní všemu živému nás okouzluje... (ale) přísně objektivní opis nebo znázornění živočicha a rostliny nesplňuje v zásadě požadavek pravdivosti, když nezachycuje krásu živého organismu.“²³

²¹ Komárek, S. (2003): *Obraz člověka v dílech některých významných biologů 19. a 20. století. Universitas Masarykiana*, Brno: s. 30

²² Lorenz, K. (1990): *Rok husi divej. Příroda*, Bratislava: s. 9

²³ Tamtéž, s. 9

Konrad Lorenz se pochopitelně vyjadřuje nejvíce k estetickým jevům v přírodě, ale důležitou roli pro něj hraje i otázka biologických kořenů lidského vnímání a umění, a s tím spojených fenoménů jako je hra, symbol, rituál, tvar. Na základě svého přírodovědného výzkumu se pak často vyjadřuje i k lidské kultuře a společnosti – k té současně je pak velmi tvrdý a kritický. Řada analogií s přírodními procesy ho vede k varováním před úpadkem dnešní civilizace, který se dle něj projevuje nejhrouběji právě v oblasti estetické a etické.

K těmto otázkám se vyjadřuje v převážné části svého díla jak odborného či popularizačního již od čtyřicátých let²⁴ (a jak již bylo řečeno, starší názory spíše přebírá a rozpracovává, než aby je nějak převratně měnil). Najdeme mezi nimi jak samostatné články, tak kapitoly nebo zmínky v jeho větších dílech. Lorenz byl ještě klasicky vzdělán a jeho erudice i v humanitních oborech a filosofii byla poměrně rozsáhlá, proto jeho práce poměrně organicky navazují i na problémy řešené v nebiologických vědách včetně estetiky. Nenajdeme zde proto svévolné vytváření hypotéz „na zelené louce“, jak se to děje v současnosti některým neodarwinistům (viz např. Wilsonova práce *Konsilience*²⁵), kteří interpretují kulturní jevy bez nejmenších znalostí i zájmu o výsledky práce svých kolegů z humanitních nauk, ale i všeobecných kulturních znalostí. (V Lorenzově díle nacházíme vlivy i přímé odkazy např. na Kanta, Goetha, Schoppenhauera i Nietzscheho.)

Lorenz navazuje kromě darwinismu na tradice klasické německé biologie, která se značně lišila od anglosaského přístupu, který zvítězil po druhé světové válce (spolu s klasickou německou biologií odešla i nemalá část „německého myšlení“) – dnes již ani odborníci často netuší, že se biologie lišila u různých národů metodami i koncepcemi. Německá biologie byla rozhodně komplikovanější a živé organismy nahlížela s menším redukcionismem a s odporem vůči mechanicismu. Také jaksi celistvěji a „ve větším měřítku“, klade také značný

²⁴ Např. Lorenz, K. (1935): Der Kumpan in der Umwelt des Vogels. *J.Ornithol*, vol. 83, no 2–3: s. 137–215, 289–413; (1940): Durch Domestikation verursachte Störungen arteigenen Verhaltens. *Zeitschrift für angewandte Psychologie und Charakterkunde*, vol 59, no. 1–2: s. 1–81; (1943): Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung. *Zeitschrift für Tierpsychologie* no. 2 vol 5: s. 235–409; (1950): Ganzheit und Teil in der tierischen und menschlichen Gemeinschaft. *Studium Generale*, vol. 3: s. 455–499; (1963, česky 1992): Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression, Wien; (1965): Über tierisches und menschliches Verhalten, *Piper Verlag, München*; (1975, česky 1990, 2000): Die acht Todsünden der zivilisierten Menschheit. München; (1973): *Die Rückseite des Spiegels. Versuch einer Naturgeschichte menschlichen Erkennens*. München; (1978, česky 1993): Vergleichende Verhaltensforschung. Grundlagen der Ethologie. Heidelberg; (1979, slovensky 1990) Das Jahr der Graungans, *Borotha Verlag, Zürich*; (1983): Abbau des Menschlichen. Piper Verlag, München a další.

²⁵ Wilson, E. O. (1999): *Kosilience: jednota vědění*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha

důraz na principy analogie, což má své klady, avšak i zápory, které se naplno projevíly právě v „biologii Třetí říše“. Nicméně Lorenzovým myšlenkám často porozumíme obtížně či nesprávně, budeme-li opomíjet právě jeho návaznost na diskurz a metody této německé větve biologie – jak se k tomu v textu ještě budeme vracet.

Estetické vnímání a kategorie

Vyjasněme si úvodem, jaké základní pojmy v souvislosti s estetickou oblastí Lorenz používá a z jakých tradic vychází. Především pochopitelně navazuje na úvahy nad estetickými jevy v linii přírodovědné, jejíž kořeny nacházíme u Darwina²⁶ – v tomto není nijak „heretikem“, a avizované spojení s německou biologií zde tvoří spíše korektiv či poněkud jiné pozadí a zabarvení. **Krásu** živých organismů spojuje Lorenz s jejich účelností²⁷, i když ji na ni neomezuje. Seleční tlak dle něj upřednostňuje především pestré barvy a výrazné formy, které jsou svou nápadností a srozumitelností svým nositelům užitečné – ať již v rámci pohlavního výběru, vnitro- či mezidruhové komunikace. Dokonce výslovně kritizuje švýcarského biologa Adolfa Portmanna, který některé jevy, jako např. „výstřední“ formy nahožábřých plžů, vysvětluje jako tzv. sebezprezentaci (*Selbstdarstellung*) organismů a nevidí v nich jiný užitek pro jejich nositele²⁸. Přesto se Lorenz výslovně brání redukovat krásu na užitečnost a poukazuje i na řadu bezúčelně krásných jevů v přírodě, především na ptačí zpěv. Ba dokonce ukazuje, že estetická hodnota nějakého jevu, objektu je vyšší, pokud momentálně neplní svoji funkci z hlediska evolučního užitku: „Stejně jako naše lidská umělecká tvorba ztratí mnoho ze své hodnoty, je-li podřízena nějakému účelu, ztrácí i zpěv šamy (východoasijský druh drozda) na kráse, když se při obraně revíru nebo při tokání silně vzruší, když je tedy zpěv vestavěn do účelově zaměřeného chování, jemuž slouží. Pak monotónně opakuje ty nejhlasitější a nikoli nejkrásnější strofy.“²⁹

²⁶ Stíbrál, K. (2000): Darwin, darwinismus a estetické jevy v přírodě. *Estetika* no. 3: s. 51–64; Stíbrál K. (2005): Darwin a estetika aneb co se v mládí naučíš..., *Vesmír* no. 4: s. 217–220

²⁷ Lorenz, K. (1997): Odumírání lidskosti. *Mladá fronta*, Praha: s. 85–92

²⁸ Tamtéž, s. 86. Český vyšel Portmannův nejdůležitější spis – (1997): *Nové cesty biologie. Scientia et Philosophia* 7,8. Praha

²⁹ Lorenz, K. (1997): Odumírání lidskosti. Praha: s. 87. Podobně se ale Lorenz vyjadřuje i jinde: „Jednou z kapitol z říše krásna v rámci užitečnosti pro přežití druhu, který mě vždy dokáže vybudit k intenzivnímu filosofickému údivu (...) je ptačí zpěv. Sice víme, že mu přísluší funkce k uchování druhu... avšak víme také, že ptačí píseň dosahuje své největší komplexity a diferencovanosti právě tehdy, když tyto své funkce neplní... Ve chvíli, když píseň tyto své funkce znovu nabude, když pták zpívá před svým

Konrad Lorenz v této souvislosti kritizuje Kantovo pojetí krásy nezávislé na užitečnosti, přestože jinak právě z tohoto filosofa často vychází:³⁰ „nic nebrání harmonickému systému, aby byl současně krásný a účelný“.³¹ Pro Lorenze krása a užitek (účelnost) splývají a jejich rozdělení považuje za „veskrze umělé“.³² Paradoxně to však pro něj nevyplývá z nějakého vědeckého redukcionismu a pozitivismu (kterým je jinak Lorenzův výzkum silně poznamenán). Navazuje naopak na tradiční přesvědčení o identitě krásy, dobra (a pravdy) ve filosofii, které se navíc v Lorenzově biologii také objevilo zprostředkovaně přes studium klasické německé morfologie.³³ Přesto pojem účelnosti (*Teleonomie*, *Zweckmässigkeit*) uvažuje ve striktně pozitivistických, v jeho případě evolučně-darwinistických intencích. Nikdy nezmiňuje účel ve smyslu *causa finalis*, vždy se jedná o nezáměrnou adaptaci na konkrétní podmínky.

Estetické vnímání hraje pro Lorenze velkou roli především proto, že je jednou ze zásadních charakteristik subjektivního světa organismů a vnímání obecně. Vnímání pro něj bylo v širším slova smyslu i základní přírodovědeckou metodou (ve formě pozorování), kterou obhajoval vůči řadě svých oponentů: „Zdá se, že mnozí vědci, kteří usilují své výzkumy dělat za každou cenu nezaujatě, pokládají vněmy za cosi podezřelého, neboť s nimi souvisí vnímání krásy.“³⁴ I na tomto citátu vidíme, jak stále usiloval Lorenz estetickou dimenzi přírody neoddělovat od vědeckého přístupu.

Samotné vnímání (jehož je estetické vnímání zušlechtnou formou) ale Lorenz uvažuje téměř výhradně ve fyziologicko-funkční rovině. I když u člověka je v této oblasti patrná mnohem menší míra determinace. Klasická etologie (Lorenz, Tinbergen) nahlíží na proces vnímání jako na utváření druhově specifického subjektivního světa.³⁵ Každému organismu a druhu jsou vlastní tzv.

---

sokem, nebo se uchází o samičku, všechny vyšší finesy a jemnosti mizí.“ (Lorenz, K. (1943): Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung *Zeitschrift für Tierpsychologie* vol. 5, no. 2: s. 394)

³⁰ Lorenz dokonce napsal i samostatnou práci o vztahu kantovské filosofie a biologie – (1941): Kants Lehre vom Apriorischen im Lichte gegenwärtiger Biologie. *Blätter für Deutsche Philosophie* vol. 15 no.1: s. 94–125

³¹ Lorenz, K. (1943): Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung. *Zeitschrift für Tierpsychologie* vol.5 no.2: s. 393

³² Tamtéž, s. 281

³³ Lorenz byl velkým čtenářem Goetheho, kterého ve svých pracích často citoval, u vídeňského profesora Hochstettera studoval srovnávací morfologii – Hochstetter přímo z Goetheho morfologických pozorování vycházel (bližší viz např. Taschwer, K., Föger, B. (2003): *Konrad Lorenz. Biographie*. Zsolnay Verlag, Wien: s. 190 a dále, 198, 200)

³⁴ Lorenz, K. (1990): *Rok husi dřívej*. Bratislava: s. 9

³⁵ Lorenz nebyl původním autorem myšlenky subjektivního druhově specifického světa – tím byl estonský šlechtic a biolog baron Jakob von Uexküll (1864–1944), který již v roce 1921 publikoval celou

vrozená schémata vzniklá v rámci evoluce. Tato vrozená schémata tvoří jakýsi „zámek“, do kterého zapadá „klíčový podnět“ (*Schlüsselreiz*), který spouští, „odemyká“ jistý specifický typ chování či emoce. Klasickým případem takového vrozeného rozpoznávání a jím spouštěného typu chování a emocí jsou libé pocity a tendence k pečovatelskému chování při pohledu na tzv. „dětské schéma“ (*Kindchenschema*), které je vlastní všem mláďatům živočichů s rodičovskou péčí. Toto schéma (velká kulatá hlava, velké oči, krátké končetiny atd.) vyvolává zmíněnou reakci např. u lidí nejen při pohledu na lidského kojence, ale i na mláďata zvířat či kreslené postavičky dětských filmů.³⁶

Tento princip zámku a klíče pak uplatňuje Lorenz i na člověka a považuje jej za fundament lidského estetického vnímání. A toto estetické vnímání je dle něj vrozené. Tak jako mají zvířata různá vrozená rozpoznávání, vrozená schémata, má i člověk od svého narození jisté vlohy pro rozpoznání krásného, resp. harmonického, estetického, „dobrého“ tvaru. Toto estetické vztahové schéma (*ästhetische Beziehungsschema*)³⁷ je dle Lorenze odvozeno z biologicky zakódovaného obrazu zdravého zástupce vlastního druhu – jeho tvarů, proporcí, textury povrchu, barev, hlasového projevu. I velká část lidského hodnocení objektů organického i anorganického světa podléhá tak jistému druhu antropomorfismu. Např. ropucha se nám zdá jako ošklivá vinou své bradavičnaté kůže, která pro nás signalizuje onemocnění. I zákon zlatého řezu je prý odvozený z proporcí ideální lidské postavy. Vrozenost estetického smyslu, soudu, Lorenzovi často splývá, a to záměrně, s naší schopností posuzovat etické hodnoty, dobro (podobně jako krásu a účelnost také chápe jako dvě kategorie stojící velmi blízko sebe). Opět jsou zde však krása i harmonie (tyto pojmy volně zaměňuje) chápány jako vlastnosti živých systémů vzniklé v procesu přírodního výběru a tudíž jako účelné. Tyto vlohy pro estetické a etické se projevují nejen v rámci vývoje druhu, ale u člověka výrazně i v rámci vývoje jedince. Lorenz hovoří dokonce o jakési senzitivní periodě v životě každého individua, která, není-li využita, není-li v ní estetický a etický smysl „aktivován“, může vést k nevratnému zakrnění obou „myslů“. Takový člověk je potom trvale poškozen³⁸, a to v prvé řadě vinou ztráty tzv. tvarového vnímání (viz níže).

---

knihu toto téma. Lorenz byl Uexküllovým obdivovatelem a dokonce práce *Der Kumpan in der Umwelt des Vogels* (1935) je věnována Uexküllovi k jeho 70. narozeninám.

³⁶ (1943): Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung. *Zeitschrift für Tierpsychologie* vol. 5 no. 2: s. 274–277, juvenilní schéma aplikované na kreslené postavičky Mickey Mouse pak rozvádí ve své známé stati i S. J. Gould (1988): Biologický hold myšáku Mickeymu, Pandin palec. *Mladá fronta*, Praha.

³⁷ Lorenz, K. (1943): Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung. *Zeitschrift für Tierpsychologie* vol. 5 no. 2: s. 281–290

³⁸ Lorenz, K. (1990): *Osm smrtelných hříchů*, Academia, Praha: s. 25

„Harmonický“, „estetický“, „krásný“ tvar vždy u Lorenze znamená také „celistvý“, čímž se přibližuje koncepci tvarového vnímání (*Gestaltwahrnehmung*) Gestaltpsychologů, na které se výslovně odkazuje.³⁹ Zde nicméně vidíme i návaznost na starší myšlení – o celku ve spojitosti s organismy a jejich tvary uvažuje již Goethe, byť v souvislosti s celkem u organismů cituje Otto Koehlera. Právě na Goethově pojetí organismu, které Lorenz v zásadě převzal, je dobře patrné, jak je spojen s německou biologickou tradicí⁴⁰ a jak je vzdálen současnému pojetí organismu v biologii, převážně anglosaské, zjednodušujícího organismus na mechanismus. Goethův pojem organismu spočíval na přesvědčení, že je složený z částí identických v ideji, ale lišící se svým projevem. Tyto části jsou vzájemně podmíněné, každá změna jedné vyvolává i proměnu ostatních. Z toho vyplývala i Goethova představa zákona organického rozpočtu (*état*), podle kterého nemohlo dojít ke změně jednoho orgánu bez vlivu na další, na celek. Vzájemná podmíněnost částí organismu na základě *état* byla i ve vztahu k tzv. estetickému rangu organismu. Jestliže se jeden orgán příliš a na úkor ostatních rozvinul, došlo k úzké specializaci celého organismu, a tedy i k omezení způsobu života. Podle Goetha však krása organismu vyplývala právě z množství svobody v užívání orgánů, zejména končetin – příliš specializované orgány nutně způsobují ošklivost organismu, a naopak, lidské tělo se vyznačuje největší krásou, protože se zde specializace uplatňuje ve velmi malé míře⁴¹ (srv. Schiller: „objekt přírody se jeví jako krásný tam, kde je svobodný“).⁴² S pojmem krásy pak souvisel i Goethův pojem zdraví a nemoci – nemocí byl pro něj proces, ve kterém nějaký orgán vinou své nadměrné či zmenšené činnosti vyvedl celek (tělo) z rovnováhy, protože postihl i orgány ostatní.⁴³

³⁹ Ve Vídni studoval přímo u významného psychologa Karla Bühlera (1879–1963), který se kromě Gestaltpsychologie zabýval též psychologií vnímání, vývojovou a dětskou. Jejich osobní vztah byl poměrně blízký, Bühler začínajícího a poměrně nemajetného zoopsychologa dokonce podporoval finančně.

⁴⁰ V podstatě od konce 18. do půlky 20. století existovaly v biologii německá, anglická a francouzská větev, které se lišily zaměřením na různé stránky přírody, částečně metodami, ale i strukturou a výukou vědců. Německá biologie byla tradičně skeptická k mechanizmu a zdůrazňovala specifčnost živého, jak to odpovídalo její snaze po komplexním zkoumání přírody. Akcentovala též proměnlivost živých bytostí v čase, což vedlo jednak k důrazu na paleontologii, jednak na ontogenezi, zejm. embryologii. Výzkum se soustřeďoval především na decentralizovaných univerzitách, což umožňovalo velkou diverzitu názorů. Vzhledem k tomu, že řada jejich představitelů se podílela na nacistických antropologických názorech, byla spojenci po válce nahrazena anglosaským přístupem – udržela se však téměř do konce 20. století v některých vítězných zemích, jako např. v Holandsku, Estonsku či u nás. Dodnes však v Německu inspiruje silný zájem o ekologii, životní prostředí, není též náhodou, že etologie vznikla právě zde.

⁴¹ Pleštil, D. (2003): Pojetí živé přírody v přírodovědných spisech J. W. Goetha. *Dis. práce PŘF UK, Praha*: s. 222

⁴² Schiller, F. (1992): Listy o kráse. *Výbor z filozofických spisů*. Praha: s. 64

⁴³ Pleštil, D. (2003): Pojetí živé přírody v přírodovědných spisech J. W. Goetha. *Dis. práce PŘF UK, Praha*: S. 222

Zde tedy vidíme hned několik motivů objevujících se u Lorenze – organismus jako celek, souvislost krásy s harmonií tohoto celku, a následně zdravím (jak zdravím v rámci ontogeneze, tak i zdravím „dědičným“), jak ještě uvidíme níže. Možný zdroj inspirace zde nalzáme i pro Lorenzův obecně negativní postoj k různým hypertrofiím a monstrozitám, ať již na úrovni organismu či lidského umění a kultury Hypertrofie a monstrozity – narušený, nerovnovážený celek – je pocítován dle Lorenze právě na základě vrozeného tvarového vnímání, které pochopitelně souvisí s vrozeným vnímáním estetickým: „Cit pro harmonie je zcela jistě funkcí té organizace smyslových orgánů a mozkových struktur, které známe jako tvarové vnímání.“⁴⁴

Tato schopnost tvarového vnímání nám umožňuje rozeznat nejen krásu, ale i zdraví – a to jak na úrovni jednotlivých organismů, tak celých společenstev, ekosystémů až po úroveň celé krajiny. Estetický cit nám může napovídat i v otázkách ekologie a ochrany přírody: „Můžeme tedy říct, že nejvýznamnější produkt celostního vnímání je rozlišování mezi zdravým a nemocným, nebo analogicky – odlišení krásy a harmonie od disharmonie a ošklivosti.“⁴⁵ Opět se zde tedy objevuje přesvědčení o primárním spojení estetického s užitečným. Dle Lorenze se nám jako krásná jeví krajina dostatečně diverzifikovaná, pestrá, stabilní, ať již se jedná o krajinu „divokou“ nebo kulturní. Naopak „bezohledný a kořistnický způsob obdělávání půdy“⁴⁶, ale i jiné moderní velkokapacitní typy produkcí povedou k nestabilní, devastované, monokulturní a tedy ošklivé scénérii. „Ekologicky fundovaný člověk vidí rozdíl mezi krajinou vyznačující se přirozenou harmonií a krajinou, která je ohrožena devastací. Jeho podvědomí, celostní vnímání, mu umožňuje rozlišovat mezi harmonií a disharmonií.“⁴⁷ V této souvislosti by se zasloužilo dodat, že Lorenz nezůstal ve věci ochrany přírody pouze u psaní, ale velmi se angažoval v rakouském hnutí Zelených, které de facto založil. V paměti mnoha Rakušanů je tak zapsán právě jako *Der erste Grüne*.

Celostní vnímání je ovšem nutné rozvíjet a cvičit již od raného věku. Jak již bylo výše zmíněno v souvislosti s tzv. senzitivní periodou, pokud je teprve se rozvíjející celostní (= estetické, alespoň pro Lorenze) vnímání vystaveno nepřirozeným (a nepřirodním) podnětům, může dojít k jeho trvalému poškození. Zcela v intencích Rousseauových představ, člověk, který vyrůstá pouze ve městech, bez kontaktu s živou přírodou a jejími hodnotami, tuto senzitivní periodu nena-

⁴⁴ Lorenz, K. (1997): *Odumírání lidskosti*. Praha : s. 87

⁴⁵ Lorenz, K., Mündl K. (1992): *Zachraňme naději* (Rozhovory s K. Lorenzem). *Panorama*, Praha: s. 37

⁴⁶ Tamtéž, s. 34

⁴⁷ Tamtéž, s. 34

plní a zůstává tak často eticky a esteticky méněcenným, není duchovně a duševně zdrav. V ošklivých částech měst nejvíce bují zločinnost. „Kde by se v dospívajícím člověku vzala úcta před čímkoli, když všechno, co kolem sebe vidí, je lidský výrobek, a to levný a ošklivý výrobek?“⁴⁸ Bohužel, jedná se o jakýsi bludný kruh – každá další generace vyrůstající v moderních městech se podílí na dalším ničení životního prostředí, a tím i etických a estetických hodnot: „Lidé, kteří jsou slepí k hodnotám tohoto světa – a počítám k nim také skoro všechny vysoce postavené politiky a průmyslníky –, vyrostli většinou ve velkoměstech, kde jejich celostní vnímání dostalo jen málo informací o kráse přírody.“⁴⁹ Svět ochuzený esteticky produkuje i eticky méněcenné jedince a Lorenz neváhá sáhnout i k poněkud tvrdším výrazům: „Totální slepota ducha k čemukoliv krásnému, která se všude tak rapidně rozmáhá, je duševním onemocněním, které je nutno brát vážně, protože ruku v ruce s ní jde necitlivost k tomu, co je eticky zavrženíhodné.“⁵⁰

Pochopitelně, i devastovaná krajina se nakonec ustálí v určitém stabilním stavu (klimax), který bude též určitým způsobem harmonický. Ve větru se vlnící obilný velkolán i smrková monokultura mají též jistou estetickou hodnotu, která koreluje s jejich komplexností – jsou však nesrovnatelné se starou mozaikovitou kulturní krajinou, či původním, divokým smíšeným pralesem. Podle Lorenze totiž souvisí stupeň estetické hodnoty s množstvím nesené informace a komplexity. Vyšší typ řádu v živých organismech je krásnější. Plíseň pod mikroskopem se nám jeví jako pěkný ornamentální objekt, pokud však napadne např. květinu, zasáhneme ve prospěch „relativně“ vyšší harmonie rostliny a začneme bojovat s nižší harmonií houby Ale člověk žijící v současných městských perifériích je vychováván v prostředí téměř výhradně „nižších“ harmonií. Na rozdíl od starších měst, harmonicky zasazených do krajiny, je nová výstavba chaotická, nebo naopak přespříliš pravidelná a na leteckých snímcích nejvíce připomíná rakovinné bujení obklopující zdravé buňky – to vše bude mít své následky. Těmto analogiím kultury a přírody se v předválečné a válečné době věnovalo celé vědní odvětví – tzv. *Kulturbiologie*, tedy biologie kultury, která jako taková sice zcela zanikla z koncem druhé světové války, avšak pro Lorenzovu teorii kultury představovala do značnou inspiraci, stejně jako např. pro Otto Koeniga, Lorenzova žáka, který se mj. zabýval evolucí kulturních artefaktů.⁵¹

⁴⁸ Lorenz, K. (1990): *Osm smrtelných hříchů*. Praha: s. 24

⁴⁹ Lorenz, K., Mündl K. (1992): *Zachraňme naději (Rozhovory s K. Lorenzem)*. Praha: s. 38

⁵⁰ Lorenz, K. (1990): *Osm smrtelných hříchů*. Praha: s. 24–25

⁵¹ Blíže k otázce *Kulturbiologie* Sax, B., Klopfer, P. H. (2001): Jacob von Uexküll and the Anticipation of Sociobiology. *Semiotica*, vol. 134: s. 767-778.

Krása a ošklivost v přírodě a kultuře

Jak již bylo řečeno, Lorenz hojně pracoval s principem analogie, a tak se coby biolog neostýchal své poznatky přenášet do sféry kultury, kterou ostatně vidí jako pokračování biologické evoluce, byť „jinými prostředky“.⁵² Prvopočátky umění můžeme spatřit dle něj již u zvířat, což je zcela v tradici a intenci Darwinových představ. Zatímco však např. Darwin⁵³ tyto počátky pouze zmiňuje v souvislosti se zpěvem ptáků či stavbou hnízd a podobných konstrukcí, Lorenz se snaží o jejich pochopení hlouběji. Především se snaží o odvození **umění** z fenoménu **hry**, částečně tak vlastně doplňujíc původní Schillerovu koncepci⁵⁴ (ač ho v této souvislosti necituje). Hra je pro něj jedním z nejdůležitějších faktorů ve vývoji lidské společnosti, ba dokonce základem lidské kultury: „svobodná hra je předpokladem všeho v pravém smyslu tvořivého dění v lidské kultuře“.⁵⁵ Hru dokonce Lorenz někdy chápe na mnohem vyšší úrovni, přímo jako evoluční princip: „Svobodná hra faktorů, které nejde o žádné cíle, nevázána žádnými předem danými světskými účely, hra v níž nic není určeného než pravidla hry, vedla na úrovni molekulárních procesů ke vzniku života, způsobila evoluci a vedla ke vynikání vyšších živočichů z nižších.“⁵⁶

Hra je činnost, která pochopitelně není konstitutivním znakem pouze lidského druhu, ale najdeme ji u většiny vyšších živočichů. Na rozdíl od většiny ostatního chování, velmi omezeného svou funkční stránkou, představuje modus hry určitý „ostrůvek svobody“ v životě zvířete. Hravost se např. projeví již v nejzákladnější formě při setkání s novým, neznámým předmětem, na nějž zvíře zkouší všechny typy chování, kterými disponuje. Při komplikovanější hře ovšem není pochopitelně možné cokoli, jsou zde vždy přítomná nějaká pravidla. Díky tomu také Lorenz spojuje hru s uměním na základě tradičního (aristotelského) pojetí umění jako znalosti založené na pravidlech. V případě hry u zvířat se např. v rámci hravého chování doopravdy nekouše, neškrábe, neklove – porušení těchto pravidel je u většiny druhů známkou patologie, narušení normálních vzorců chování (viz níže).

Jak ale dle Lorenze vůbec dochází ke vzniku umění z nějaké hry? Během hry se vytvářejí rozmanité, mistrně ovládnuté pohyby. Taková precizní moto-

⁵² Lorenz, K. (1997): *Odumírání lidskosti*. Praha: s. 92

⁵³ Darwin, Ch. (1970): O původu člověka. *Academia*, Praha: např. s. 143, 144, či Darwin, Ch. (1964): Výraz emocí u člověka a u zvířat. *ČSAV*, Praha: s. 73

⁵⁴ Schiller, F. (1992): Listy o estetické výchově. *Výbor z filosofických spisů*. Svoboda Praha: s. 128–228

⁵⁵ Lorenz, K. (1993): Základy etologie. *Academia*, Praha: s. 228

⁵⁶ Tamtéž, s. 228

rika, dosahující co možná největšího efektu na základě co možná nejmenšího energetického výdaje, „vede ku podivu k pohybům, na jejichž harmonii reaguje náš cit pro krásu“.⁵⁷ Každé mistrné zvládnutí pohybu je doprovázeno pocity libosti, které Lorenz nazývá **funkční slastí** (*Funktionslust*) a jež motivují organismus k dalšímu opakování a zdokonalování úkonu. „Funkční slast je teleonomně vestavěna do procesu učení, který působí, že ovládnuté pohyby jsou stále plynulejší, elegantnější a ekonomičtější“.⁵⁸ Hra se tak stává motivací sama o sobě, stejně pak i umění: „zákon l’art pour l’art má všeobecnou platnost“.⁵⁹ Můžou se tu tedy objevit i formy, které nemusí nutně mířit k větší ekonomičnosti – důležité je zvýšení slasti, zdokonalení pohybu je vlastní odměnou.

Zde je možná dobré připomenout, že Lorenz nemá obtíže, na rozdíl od mnoha přírodovědců, s přisouzením i komplikovanějších emocí a pocitů než je slast zvířatům – naopak. Stejně jako Darwin vidí mezi lidmi a zvířaty v jejich pocitech i vnímání spíše kontinuum, nikoli nějaký zásadní kvalitativní skok, ten naopak nachází v inteligenci: „V emocionální sféře je podobnost člověka a zvířete mnohem větší, než všeobecně předpokládáme. Nepřekonatelný rozdíl existuje v oblasti rozumové činnosti.“⁶⁰

Avšak i přesto, že Lorenz nepochybuje o existenci subjektivního prožívání, klasická etologie na rozdíl od starších škol výzkumu kognitivních schopností zvířat (zoopsychologie) nezkoumá duševní hnutí živočichů, ale pouze jejich chování, které na rozdíl od pocitů můžeme empiricky prokázat. To lze také považovat za jeden ze základních zlomů v oblasti výzkumu v oblasti behaviorálních věd.

Z toho, co bylo řečeno také vyplývá, že Lorenz za nejpůvodnější lidskou uměleckou formu, přímo praformu, považuje tanec. Jeho předobrazem v říši zvířat jsou elegantní figury a klouzání po vlnách lachtanů a delfinů, letové hry krkavců či tzv. dešťový tanec šimpanzů.⁶¹

Tyto praformy umění, ač prováděny „svobodně“, nejsou však prosté vztahu k funkčnosti z hlediska přírodního výběru. Pouze zdravý jedinec v plném rozvoji svých sil si může dovolit luxus hry a tento svůj stav tak dává zároveň na-

⁵⁷ Tamtéž, s. 229

⁵⁸ Tamtéž, s. 229

⁵⁹ Lorenz, K. (1997): *Odumírání lidskosti*. Praha: s. 54. Pojem funkční slasti přebírá od gestaltpsychologa Blühera.

⁶⁰ Lorenz, K. (1990): *Rok husi divěj*. Bratislava: s. 39, nebo: „Na základě zdůvodněných teoreticko-poznávacích úvah jsme dospěli k přesvědčení, že vyšší zvířata mají subjektivní zážitky a radost a žal pocitují v podstatě stejně jako člověk.“ (Tamtéž, s. 190). Na základě těchto zjištění též vyzývá na stejné stránce k ochraně přírody a jejích obyvatel.

⁶¹ Dle terénních pozorování provozují některé tlupy šimpanzů před bouřkou a na počátku deště zvláštní rytmický pohyb, doprovázený houkáním. Odborníci se stále ptou o jeho význam.

jevo jedincům vlastního druhu. Týká se to jak dospělých, kteří si hrají v menší míře, tak mládat. Pro ně není hra jen přípravou na lov apod., ale je i signálem o zdravotním stavu pro rodiče.

S pojetím umění souvisí u Lorenze též **ritualizace** chování – veškeré lidské umění se dle něj vyvinulo totiž původně právě *ve službě* rituálu a svoji autonomii získalo až během dalšího stadia kulturního vývoje.⁶² Ritualizované chování je takové chování, jehož projevy ztratily v průběhu fylogeneze svou původní funkci a staly se „symbolickými“ (cituje zde J. Huxleyho).⁶³ Primárně mají rituály funkci dorozumivací, postupně ovšem tuto funkci překračují a stávají se schopnými plnit další úlohy – kontrolu a tlumení agrese a vytváření svazku mezi jedinci téhož druhu. Postupně, a to je pro naše téma nejzajímavější, má ale ritualizace *cíl sama v sobě*. Rituál např. dokonce sám utváří svazek mezi jedinci opačného pohlaví i větší skupiny. Ritualizované, „instinktivní chování, které se osamostatnilo, **není vedlejším produktem**, epifenomém pouta, které drží zvířata pohromadě, nýbrž je tímto poutem“.⁶⁴

Lorenz nedělá příliš rozdíl mezi rituálem vzniklým v průběhu fylogeneze (např. svatebním „tancem“ kachny) a rituálem vzniklým v rámci kultury, což by někdy mohlo vyvolat i kritiku. I lidské rituály, dědičně nezakotvené a předávané tradicí jsou dle něj paralelní k těm děděným a vytvořeným v průběhu fylogeneze. Oba typy mají základní funkci společnou – dorozumivací. Slouží jako aktivní podněty sociálního chování.

Lorenz vehementně obhájí existenci rituálů i v dnešní době a kultuře. Zdůrazňuje, že rituály nemají pouze příkazující a zakazující působení, člověk je přece i miluje, projevuje skrze ně a díky nim své city (vzpomíná na radostné zdobené stromečku) a potřebuje je více než jakýkoliv zvyk vytvořený pouze v průběhu života jednotlivce. „Právě v tom tkví hluboký význam rituálních pohybů a vnější nádhery kulturních ceremoniálů. Obrazoborci se mýlí, tvrdí-li, že okázalost rituálu je nejen nepodstatná, nýbrž i pro niterné ponoření se do symbolizované myšlenky škodlivá vnějškovost.“⁶⁵ Rituál není nějaká „nadstavba“, ale přímo to, co tvoří lidské společenství: „Životnost ... kultury, tvorba naindividuálního společenství, které přetrvává život jednotlivce, jedním slovem vše, co vytváří skutečné lidství, je založeno na tomto osamostatnění rituálu, který se tak stal samostatným motivem lidského jednání.“⁶⁶

⁶² Lorenz, K. (1992): *Takzvané zlo*. Praha: s. 72

⁶³ Tamtéž, s. 56

⁶⁴ Tamtéž, s. 64

⁶⁵ Tamtéž, s. 71

⁶⁶ Tamtéž, s. 71

Přísné dodržování rituálů není samoučelné, a má opět své biologické kořeny – striktní opakování jednou zavedené formy, celého sledu pohybů, totiž zmenšuje nebezpečí dvojsmyslnosti. Proto jsou také rituální pohyby často přehnané (dává příklad „důstojné chůze“ rektora a děkanů vstupujících do auly), nebo zesílené častým opakováním. Rytmičké opakování téhož pohybu je charakteristické jak pro instinktivní, tak pro kulturní rituály. Pohybová schémata jsou pak doplněna přehnaním vizuálních i auditivních prvků, které již ve své původní podobě předávaly výmluvné signály. Nádherné barvy a tvary samců siamských bojovnic (*Betta splendens*), pestré peří rajek i obličej mandrila je tohoto původu.⁶⁷ (Odtud tedy i Lorenzovo přesvědčení o původu lidského umění v rituálu.)

Přesto je pro něj mezi lidmi a zvířaty v této oblasti jeden podstatný rozdíl. Ritualizované chování lidí i zvířat sloužící k dorozumívání, je založené na používání **symbolů**. Tyto symboly však u zvířat mají vrozený původ, neexistují znaky, na rozdíl od člověka, předávané z generace na generaci. Pro Lorenze je to natolik důležité zjištění, že zde vidí jedno ze základních dělítek lidí od živočichů: „Jestliže chceme „zvíře“ od člověka odlišit vůbec nějakou definicí, můžeme mezi nimi vést hranici právě v tomto bodě.“⁶⁸

Jedním ze klíčových bodů Lorenzovy estetiky je také hodnocení **domestikálních** projevů u zvířat a člověka (ani v této problematice nedělá zásadní rozdíl mezi „zvířetem“ a „člověkem“, naopak, analogie mezi nimi považuje za zcela plauzibilní, jak již bylo mnohokrát zdůrazněno). Navazuje tak na překvapující množství prací zabývajících se problematikou domestikace (i autodomestikace) v předválečných letech.⁶⁹ Detailní rozbor celé problematiky se vymyká tématu této práce (bude však podrobně rozvedena v diplomové práci jednoho z autorů, M. Stelly), budiž však řečeno, že v předválečné době byla teorie lidské do-

⁶⁷ Tyto tzv. *Exzessivbildungen* – hypertrofované, nápadné, „estetické“ struktury jsou zajímavou teoretickou otázkou pro darwinismus, neboť znesnadňují přežití svým nositelům v rámci přírodního výběru. „Poslední slovo“ při výběru jedince, který se rozmnoží totiž není jeho zdatnost při souboji s jinými samci, ale výběr samice, její vkus. Takový vnitrodruhový výběr pak vytvoří i struktury, které mohou druhu přímo škodit a zavedou ho do slepé uličky, která vede pouze k vyhynutí. Lorenz vždy s oblibou v této souvislosti citoval slova svého učitele Oskara Heinrotha, který říkával, že „kromě letek arguse (druh bažanta) je pracovní tempo západní civilizace tím nejhloupějším produktem vnitrodruhového výběru“. (Tamtéž, s. 42, nebo (1990): Osm smrtelných hříchů. Praha: s. 27)

⁶⁸ Lorenz, K. (1992): *Takzvané zlo*. Praha: s. 65

⁶⁹ Eugen Fischer, již zmiňovaný Hans Nachtshiem, Eduard Hahn, Arnold Gehlen, také Franz Boas a mnozí další. Nutné je také dodat, že byla poměrně často zneužívána jako nástroj rasových teorií a ve své nejvyostřenější formě také jedním z „vědeckých“ argumentů persekuce Židů – blíže viz Kleisner, K., Stella M. (2005): Uexküllův umwelt a umweltův Uexküll, vyjde během roku 2006 v časopise *Vesmír*.

mestikace (tzv. autodomestikace), tedy procesu, během něhož člověk prostřednictvím kultury a s ní spojenou blízkostí a vzájemnou závislostí lidských bytostí „zdomácněl“ sám sebe, považována za relevantní a široce uznávanou teorii antropogeneze. Lorenz tuto teorii původu vzniku člověka zcela akceptoval a např. neotenické, tedy mláděcí rysy přetrvávající do dospělosti (L. Bolk, A. Portmann) jako hravost (viz výše), otevřenost světu, učenílost, považoval za zcela nezbytné pro vznik člověka a jeho kultury. Upozorňoval však také na nebezpečí, ke kterým může pokračující domestikace člověka vést (což je motiv prolínající celým Lorenzovým dílem⁷⁰). Domestikačním projevům u zvířat u přisuzuje vyloženě negativní estetickou hodnotu – a domestikovanému člověku, tedy především obyvatelům měst, vytýká i již zmiňovanou absenci zdravého smyslu etického (srv. Rousseauova „ušlechtilého divocha“ vysoce převyšujícího upadlého obyvatele měst) – „Existuje záhadný vztah mezi naším vnímáním krásy a již (...) popsaným i domestikačními jevy, které se vyskytují skoro u všech domácích zvířat a také u civilizovaného člověka.(...) Srovnáme-li (...) podoby různých domácích forem s formami nezdomácnělých předků, pak bude takřka každý člověk považovat divokou formu za“ušlechtilou“ a krásnou, domácí formu naopak za zcela ošklivou.“⁷¹

Mezi uznávané příznaky domestikace patří především změny na kostře (zkrácení končetin, gracilizace kostry, zmenšení mozkovny a mozku až o 30 %, zkrácení lebeční báze a obličejové části lebky, celkové zmenšení postavy), změny v celkové fyziologii (laktace či snášení vajec bez nutnosti kojení mláďete či oplodnění, vysoká míra ukládání tělesného tuku), změny struktury srsti, rohů, peří, barvy atd. a v neposlední řadě změny behaviorální, jejichž popsání je Lorenzovým příspěvkem k domestikačním výzkumům – týkají se rozpadu již zmíněných vrozených schémat i pohybových koordinací, tj. i ritualizovaných projevů. Jisté vzorce chování se pak spouštějí i na zcela nepatřičné či nedostatečné spouštěcí podněty – a jelikož takovými spouštěči jsou i členové vlastního druhu (*Artgenossen*)⁷², dochází při rozpadu příslušného vrozeného schématu např. ke

⁷⁰ Lorenz, K. (1940): Durch Domestikation verursachte Störungen des arteigenen Verhaltens. *Zeitschrift für angewandte Psychologie und Charakterkunde*, vol. 59: s. 1–81; (1943): Angeborene For4 men möglicher Erfahrung. *Zeitschrift für Tierpsychologie*, vol 5: 235–409; (1943) *Psychologie und Stammesgeschichte. Evolution der Organismen*, Heberer, G. (ed.), Gustav Fischer Verlag, Jena: s. 105–127; (1997): Odumírání lidskosti. *Mladá fronta*, Praha: s. 34–37, 77–82. Téma odpadnutí zábran, které je obzvláště typická pro domestikanty, je také jedním z motivů Lorenzova nejnámějšího díla *Das sogenannte Böse* (1963, česky 1992)

⁷¹ Lorenz, K. (1997): *Odumírání lidskosti*. Praha : s. 77–78

⁷² Lorenz, K. (1935): Der Kumpan in der Umwelt des Vogels. *J. Ornithol.*, 2–3: s. 137–215, 289–413

ztrátě selektivity sexuálního chování či celkovému rozpadu sociálních struktur.⁷³ Spolu s rozkladem vrozených schémat se rozpadá i rituál a s ním i (v případě lidí) civilizace, která je na něm postavena. Domestikacním projevům je dle Lorenzových předválečných prací třeba zamezit i metodami tak drastickými jako je eugenika a rasová hygiena, podle prací poválečných všemi prostředky kromě oněch dvou již zmíněných. Právě procesu domestikace (alespoň ve svých dřívějších pracích), kterou v případě lidského druhu *de facto* kladl naroveň civilizaci,⁷⁴ přikládal za vinu úpadek lidského světa, nejen estetický, ale i „etický“⁷⁵ (představa otlělého měšťáka v zeleně proužkovaném tvídovém obleku, jak s upocenou pleší a nosem alkoholika míří v neděli večer s lascivním úšklebkem do čtvrti červených lucerniček Lorenze zřejmě doháněla k zoufalství a zuřivosti). Důvodem uvozek u slova „etický“ je Lorenzova zvláštní práce s tímto termínem (alespoň pro humanitní badatele překvapivá či spíše provokativní) – nedělal totiž prakticky žádný rozdíl mezi významy slova *ethos* jako zvyk a na druhé straně jako chování – zcela tak směšuje biologické chování s kulturně získanými, naučenými zvyky. „Biologizaci“ etiky a jejího chápání v etologickém smyslu slova věnoval svou jednu celou filosofickou práci, totiž *Kants Lehre vom apriorischen im Lichte gegenwärtiger Biologie* z roku 1941.⁷⁶ Lorenz samozřejmě nebyl první, kdo se o něco podobného pokusil – totožné tendence nacházíme již u Darwina⁷⁷ a dnes je tato myšlenka reprezentována např. Mattem Ridleyem⁷⁸, známým popularizátorem evoluční biologie a antropologie. Lorenze tato domněnka vedla mj. k tvrzení, že právě proto, že ony neskutečně jemné mechanismy (rozumně biologické) společenských typů chování mohou být uvedeny v nesoulad ještě mnohem snáze než vnější zjev, existuje mnohem více lidí zároveň pohledných a zkažených než dobrých, ale ohyzdných.⁷⁹ Proto hovoří-li Lo-

⁷³ Lorenz, K. (1943): Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung. *Zeitschrift für Tierpsychologie* vol. 5: s. 299–308

⁷⁴ „Pokud si při bližším pozorování systematicky projedeme překvapivě krátkou řadu znaků, které u zvířat a lidí považujeme za vyložené ošklivé, dojdeme k závěru, že se jedná výlučně o projevy úpadku, které u člověka doprovázejí domestikaci, resp. civilizaci.“ (Lorenz, K. (1943): Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung. *Zeitschrift für Tierpsychologie* vol. 5: s. 304)

⁷⁵ Tamtéž, s. 376–380

⁷⁶ (1941): Kants Lehre vom apriorischen im Lichte gegenwärtiger Biologie. *Blätter für deutsche Philosophie*, vol. 15: s. 94–125

⁷⁷ Darwin, Ch. (1970): *O původu člověka*, Academia, Praha: např. s. 89–101

⁷⁸ Ridley, M. (2000): *Původ ctnosti*, Portál, Praha

⁷⁹ Lorenz, K. (1941): Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung. *Zeitschrift für Tierpsychologie* vol. 5 no. 2: s. 213

renz ve svých válečných pracích o nutnosti „vymýcení eticky méněcenných“⁸⁰, je řeč o jedincích méněcenných biologicky. Vrozená schémata, s jejichž pomocí rozpoznáváme nemoc, nestabilitu, narušení funkcí, znaky domestikace, nesprávné jednání⁸¹ či jejich opaky jsou podle Lorenze tytéž a jsou právě tím, co člověka dělá člověkem.⁸²

Závěr

Co stojí za tím, že 16 let po Lorenzově smrti se počet publikací o něm stále zvětšuje? Je to jeho vědecký věhlas? Nikolaas Tinbergen a Karl von Frisch, spolunositelé Nobelovy ceny, se o etologii zasloužili stejnou, ne-li větší měrou a dnes po nich takřka „neštékne ani pes“. Jejich koncepty, podobně jako ty Lorenzovy, pro vědce z nemalé části již zastaraly a tím také oba pánové ztratili svůj význam. Je snad omračující počet Lorenzových biografií (jistě přes dvacet, sic!) dán zajímavostí jeho osudů? Životní příběhy obou předešlých pánů byly jistě neméně zajímavé. Je to tím, že Lorenz svými publikacemi dalece překračoval rámec biologie? Jeho výpady do sociálních a humanitních věd byly ze značné části (alespoň tedy humanitními a sociálními vědci) pozorovány spíše s tichým veselím či pocitem, že jim někdo „leze do zelí“. Je to snad tím, že by Lorenzovy hypotézy byly bezesbytku platné a doposud nevyvrácené? Právě naopak, z původních konceptů lorenzovské klasické etologie toho v původní formě již mnoho nezůstalo (navíc to, že Lorenzovy teze byly ze značné části vyvráceny či dekonstruovány není příčinou, ale následkem zájmu o jeho osobu a dílo). Domníváme se, že Lorenzův myšlenkový systém spíše představuje jistý anachronismus, štěpínu idejí, které vládly 30. a 40. létům 20. století. Byly to jistě myšlenky se značným nábojem, jak je patrné na bouřlivém vývoji (vědeckém i společenském) v tomto období. To, čím se liší např. od dnešní biologie je to, že se neobává vidět v přírodě jiné než čistě materiální, kvantitativní hodnoty – tento postoj však má, jak jsme viděli, své světlejší i temnější momenty. Diskuse nad Lorenzovým odkazem je spíše otázkou vkusu, tj. velmi závisí na tom, zda se člověk nechá unést velmi sugestivní estetikou „divočiny a divošství“, která je kvintesencí Lorenzových děl (v tomto ohledu lze chytlavost Lorenzových děl

---

⁸⁰ Lorenz, K. (1940): Durch Domestikation verursachte Störungen des arteigenen Verhaltens. *Zeitschrift für angewandte Psychologie und Charakterkunde*, vol. 59: s. 66

⁸¹ Lorenz, K. (1997): *Odumírání lidskosti*, Praha, s. 81

⁸² Lorenz, K. (1941): Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung: *Zeitschrift für Tierpsychologie* vol. 5 no. 2: s. 290–293

přirovnat např. k pracím Clauda Lévi-Strausse). Tento proud estetiky, který Lorenz reprezentuje, byl a je velmi silný – lze jej mj. považovat za jeden z hlavních kořenů environmentálního hnutí. Lorenzem umně navozované pocity krásy a hnusu, čistoty a poskvrnění, také „skutečného dobra“ a „skutečného zla“ jsou mocny člověka strhnout či naopak nenávratně zhnusit. Jedni na Lorenze pějící nebeskou chválu a druzí jej zatracují do koutů pekel, které jsou vyhrazeny jen těm nejhorším nacistům – je pak vůbec možné posoudit Lorenzův odkaz „nestranně“? Nejen že není žádné poznání bez kontextu, ani naše vlastní interpretace takto získaných poznatků neprobíhá ve vzduchoprázdnu, nezávisle na našich pocitech, přáních či dojmech.